

УДК 261.7 (477)

К. І. Якуніна,*викладач кафедри релігієзнавства і теології
Національного університету «Острозька академія»*

ВПЛИВ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА СТАНОВИЩЕ ХРИСТІАНСЬКИХ КОНФЕСІЙ У ВОЛИНСЬКІЙ ТА РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ (1944 – 1953 РР.)

У статті аналізуються особливості впливу місцевих органів радянської влади на становище християнських конфесій у Волинській та Рівненській областях у 1944–1953 рр., розкриваються основні мотиви засоби та механізми тиску на віруючих.

***Ключові слова:** релігійна політика, місцеві органи влади, радянська влада, релігійні організації, Волинська область, Рівненська область.*

ВЛИЯНИЕ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ПОЛОЖЕНИЕ ХРИСТИАНСКОЙ КОНФЕССИИ В ВОЛЫНСКОЙ И РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТЯХ (1944 – 1953 ГГ.)

В статье анализируется особенность влияния местных органов советской власти на положение христианской конфессии в Волынской и Ровенской области в 1944-1953 гг., раскрываются основные мотивы средства и механизмы давления на верующих.

***Ключевые слова:** религиозная политика, местные органы власти, советская власть, религиозные общества, Волынская область, Ровенская область.*

INFLUENCE OF LOCAL ORGANS OF SOVIET POWER IS ON STATUTE OF CHRISTIAN CONFESSIONS IN VOLIN AND RIVNE REGIONS (1944 – 1953)

In the article the features of influence of local organs of soviet power are analysed on position of Christian confessions in the Volin and Rivne regions in 1944-1953, basic reasons open up facilities and mechanisms of pressure on believers.

***Key words:** religious policy, soviet power, religious societies, local authorities, Volin region, Rivne region.*

Релігійна політика в Радянському Союзі завжди була одним із складових елементів/засобів врегулювання суспільного життя. Участь у військових акціях представників різних народів, приєднання нових територій із строкатою етноконфесійною ситуацією, сприяли зміні курсу у державно-церковних відносинах, що відобразилось на специфіці формування виконавчої гілки влади на місцях. Дослідження форм та методів впровадження релігійної політики на місцях, досвіду взаємодії місцевих органів влади та віруючих актуалізували це дослідження.

Обрана тема викликає значний науковий інтерес серед дослідників. Серед науковців, що досліджували становище християнських конфесій в контексті державно-церковних відносин ХХ ст. варто відзначити 5 та 6 томи 10-томного видання «Історія релігій в Україні» за загальною редакцією А. Колодного. Значний внесок у аналіз реалізації релігійної політики радянської влади зробили В. Баран, В. Войналович, В. Єленський, В. Пащенко. Особливості формування та функціонування місцевих органів влади досліджували А. Жив'юк, П. Киридон, Г. Стародубець. Проте наявні архівні матеріали дають можливість по новому розглянути дану проблему.

У пропонованій статті автор аналізує вплив партійних та радянських органів влади у Волинській та Рівненській області на діяльність християнських конфесій, механізми та засоби їх роботи з віруючими.

У перші повоєнні роки досить гостро стояла проблема забезпечення кадровим потенціалом партійних та радянських структур місцевого рівня. Для її вирішення було запропоновано декілька шляхів: створення ядра працівників партійних та радянських органів влади із числа кадрового резерву східних областей; залучення до роботи колишніх членів радянських партизанських загонів, які підлягали під скорочення від 20 жовтня 1944 р.; введення в штат місцевих органів влади колишніх працівників силових структур (НКВС, НКДБ) [9, с. 256]. Всього у 1944 р. у Волинську область відряджені 71 партійний та 32 радянських працівників, у Рівненську – 86 партійних та 25 радянських [1]. Таке співвідношення кількісного складу партійно-радянського апарату підкреслює важливість ідеологічної складової у їх роботі. Разом з формуванням виконавчої гілки влади відбувалося відновлення карально-репресивних структур. Для роботи у силових структурах прибуло 125 чоловік [10]. Ці відомості розкривають особливість формування структур місцевих органів влади, в яких основна ставка робилась на апарат силових структур.

Водночас у 1944 – 1945 рр. серед сформованого партійно-радянського апарату спостерігалась висока плінність кадрів. Станом на 1

червня 1945 р. у Волинській області кількість заміщених державних посад становила 513, з 162 чоловік, звільнених з роботи не з причин кар'єрного росту, «28 було знято через професійну некомпетентність, 19 себе скомпрометували, хворих і за сімейними обставинами – 14, 47 чоловік було вбито, 7 померли своєю смертю, 24 дезертирували і 23 усунуті з посад через інші причини» (28,8 % звільнених становили партійні працівники) [10]. В таких умовах керівництво Радянського Союзу вирішило залучити активних партійних працівників з числа місцевого населення. Власне тому 10 липня 1945 р. з'явилася постанова ЦК КП(б)У «Про підбір і висунення кадрів із місцевого населення західних областей УРСР». Основним критерієм відбору мала служити «на ділі доведена відданість партії і радянській владі», підкріплена активною боротьбою з повстанським підпіллям [9, с. 257]. В результаті на 1 січня 1947 р. у західних регіонах показник працюючих місцевих жителів у обласних організаціях радянських структур становив у Волинській області – 10,8 %, Рівненській – 12,6 % [5, с. 232]. «Лояльність» держслужбовців з числа місцевих жителів мотивувалися посередництвом матеріальних (надання житла, відчуженого у депортованого чи переселеного населення; матеріальна допомога у грошовій та натуральній формі) та ідеологічних (нагороди, просування по службі) чинників. Таким чином, ефективність їх роботи визначалася, в значній мірі, рівнем їх нужденності.

Умови формування та якісний склад працівників місцевих органів влади стали невід'ємною частиною повсякденного життя релігійних організацій. Релігійна політика передбачала створення спеціалізованих установ, що керувалися новоствореним законодавством у своїй діяльності (інститут уповноважених Рад у справах Руської православної церкви та релігійних культів), проте роль місцевих органів влади у локальному релігійному житті оминати неможливо. Насамперед необхідно окреслити характер цих «взаємин». До місцевих органів влади належали і силові, і виконавчі інституції, що займалися виконанням безпосередніх рішень керівництва Радянського Союзу. Так, в офіційному листуванні зустрічаються рекомендації прокуратурі від партійного керівництва республіки про «невтручання» у діяльність місцевих органів влади, пов'язану із релігійною ситуацією в регіоні [8, с. 21].

Обласні уповноважені входили в штат облвиконкомів і, фактично, підпорядковувалися їх керівникам, що часто трактувалося як можливість прийняття остаточного рішення з приводу певної релігійної ситуації саме за останніми. Працівники райвиконкомів, сільських та

селищних рад найчастіше використовували адміністративний тиск у таких випадках: закриття храмів і молитовних будинків; погрози зняти громаду з реєстрації; відмови від реєстрації релігійних об'єднань; незаконне вилучення у віруючих релігійної літератури; проведення обшуків у будинках молитви, на квартирах парафіян; відмова у прописці за місцем проживання пасторів; образа релігійних почуттів; анулювання скарг віруючих і духовенства на дії представників місцевих органів влади [12, с. 971].

Незважаючи на те, що партійно-радянська виконавча система повинна була відображати на всіх рівнях умови державно-церковних відносин, прийняті вищим керівництвом республіки, все ж на місцях часто зустрічалися різночитання у розумінні одного і того ж розпорядження. Це не означало, що такі розбіжності були на шкоду релігійній політиці чи гостро контролювалися. Не зважаючи на значну кількість скарг до вищих органів влади чи апарату уповноваженого, керівники всесоюзних Рад часто закривали очі на свавілля працівників цих гілок влади. Така політика у здійсненні роботи у сфері релігії дозволяла одночасно підтримувати, коли вигідно, активну позицію радянських службовців, та, коли потрібно, підтверджувати право на свободу віросповідання релігійних організацій. Таким чином у народі зберігалась ілюзія «міфу про доброго царя».

Заплутаність ситуації, в якій перебували релігійні організації, ускладнювалась ще й таємними рекомендаціями, що надавалися не лише працівникам апарату уповноважених, а й іншим інституціям радянської держави. У таких інструкціях службовцям радянських та партійних органів нагадувалося про чітке дотримання нового законодавства у сфері релігій, проте підкреслювалося, що «комуністи, ні на хвилину не повинні забувати, що ідеологія церкви суперечить вашому науковому матеріалістичному світоглядові, що вона глибоко реакційна і у кінцевому рахунку має бути подолана» [7, с. 111]. Такі рекомендації фактично надавали право вести боротьбу із релігією та церквою, проте в межах діючого законодавства.

Незважаючи на певну невизначеність курсу державного апарату щодо релігії в радянському суспільстві в цілому та стосовно окремих релігійних об'єднань у досягненні внутрішньо- та зовнішньополітичних планів, на місцях відносини органів влади та релігійних організацій залишалися напруженими. В архівних документах збереглося чимало фактів безкарного утиску представників релігійних громад з боку працівників місцевих органів влади. Із звітів та листування уповноважених, скарг віруючих простежуються основні причини

неправомірних дій представників місцевих органів влади. Важливим чинником в усі роки було матеріальне питання, що стосувалося будівель, землі та будь-якого нерухомого майна. Так, 19 квітня 1945 р. у Клесівському районі Рівненської області за вказівкою секретаря райкому КП(б)У Н. Стрельцова було проведено обшук в ешелоні депортованих поляків (за умовами двосторонніх угод між СРСР та Польським Комітетом Національного Визволення населенню дозволялося вивозити особисті речі). Прикриваючись положенням про те, що все майно релігійних громад є націоналізованим, вилучено 118 речей, що належали арештованому ксьондзові та костелу. Всі ці речі забрані працівниками району, при чому районний прокурор сам брав участь у привласненні речей [8, с. 20].

Схожа ситуація сталася 9 червня 1950 р. в с. Новоставці Гощанського району, коли голова сільради О. Дяченко забрав ключі від храму місцевої громади ЄХБ у пресвітера К. Зайчука і без перереєстрації документації та будь-яких пояснень замінив вивіску «Молитовний будинок» на «Клуб» [4, арк. 53].

Випадок, що стався в м. Острозі Рівненської області, яскраво ілюструє те, що у спірних питаннях влада виступала проти духовенства. Незважаючи на рішення народного суду Острозького району, що залишив у власності священика Г. Горбачовського церковний будинок у серпні 1950 р., директор школи № 3, поблизу якої він знаходився, наказала робітникам розламати внутрішню стінку будинку. Скарги з цього приводу надійшли і від священика до обласного уповноваженого, і від голови Рівненського облвиконкому до голови Верховного суду УРСР. В результаті прийнято рішення про виселення священика із будинку [6, с. 68–69].

Досить складною була ситуація із підпискою представників релігійних організацій на державну позику. Лише у 1951 р. у Рівненській області підписано духовенством РПЦ держпозики на загальну суму 248570 крб. (в середньому 720 крб. на одного священика – місячна зарплата одного держслужбовця) [2, арк. 39]. Таких показників працівники місцевих органів влади добивалися будь-якими способами, застосовуючи шантаж, залякування, тиск з боку силових структур. Наприклад, священик с. Іванівка Межирицького р-ну Рівненської області 5 травня 1952 р. підписався від імені громади на позику у сумі 500 крб. Наступного дня в селі було храмове свято. Після скороченого на вимогу працівника сільради богослужіння начальник міліції, другий секретар райкому партії, уповноважений райвиконкому з виконання державної позики влаштували священику допит про підстави

для проведення служби в церкві та зажадали додатково підписатися на суму в 3500 крб. Після відмови, священника шантажували, вимагаючи внести зазначені кошти. Під час попередньої перевірки обласним уповноваженим цієї справи, обвинувачені заперечили факт здійснення таких дій та попросили захистити їх від безпідставних звинувачень [7, с. 247; 3, арк. 47].

Навіть у тих випадках, коли представники релігійних громад скаржилися до вищих органів влади, не було ніякої гарантії позитивного вирішення їхніх проблем. Так, настоятеля церкви с. Кутянка Острозького району М. Гриця в квітні–травні 1952 р. постійно викликали до сільської ради і шантажували (найчастіше пізно ввечері), щоб він підписався на держпозику від громади у розмірі 15 тис. крб. Не витримавши тортур та знущань, священник надіслав скаргу на дії органів місцевої влади до РСРПЦ при РМ СРСР. Як найчастіше відбувалося у таких випадках, скаргу повернули для з'ясування на місцях. У результаті М. Гриць був змушений підписати, у присутності секретаря райкому партії, уповноваженого обкому з виконання держпозики, уповноваженого облфінвідділу райкому партії, держпозику на суму 42 тис. крб. [6, с. 72].

«Мотивували» священників й іншими методами. Наприклад, у с. Сухівці Рівненського району 21 квітня 1952 р. на другий день Великодня до церкви під час богослужіння зайшли секретар сільради та вчитель школи і звинуватили священника та виконавчий комітет громади у порушенні розпоряджень місцевої влади від 15 квітня 1952 р. про графік проведення служб, чим, нібито, зірвали заняття в школі. Згаданий документ дозволяв здійснювати богослужіння лише з 19.00 до 7.00 год. під час посівної кампанії. За «незаконні» дії їх було оштрафовано на суми 3000 крб. (священника) та 300 крб. (з кожного члена виконавчого комітету) [3, арк. 36].

Неправомірні дії щодо релігійних організацій також здійснювалися на основі ідеологічних переконань працівників місцевих органів влади. Наприклад, зі скарги благочинного Висоцького району Рівненської області Ф. Стецюка від 22 вересня 1948 р. на дії завідуючого відділом пропаганди та агітації у Волинській області Г. Качанова, чітко простежуються засоби адміністративного тиску, коли він 15 серпня 1948 р. скликав у сільському клубі с. Велюнь збори селян, на яких агітував проти церкви. У своєму виступі службовець зазначав: «священник Вас обманює, через це Вам не варто ходити до церкви, Бога немає», погрожував, що якщо люди і надалі будуть ходити до церкви то він її закриє або ж спалить [11, арк. 114–115].

Приналежність до керівництва партійно-радянської системи деякими працівниками місцевого рівня сприймалося як безумовне визнання вищості їх авторитету у будь-яких питаннях. Прикладом цьому є випадок, що стався в с. Кримне Заболотівського району. Голова вказаної сільради заборонив священику місцевої православної громади здійснювати хресні ходи поза храмом, аргументуючи це тим, що таким чином представники громади здійснюють релігійну агітацію. Не зважаючи на те, що М. Діденко у своєму листі до голови Заболотівського райвиконкому роз'яснив право здійснювати хресні ходи поза храмом на Йордань і Переполовненні П'ятидесятниці, заборона їх здійснювати у с. Кримне діяла і надалі [6, с. 65].

Непоодинокими були випадки звільнення з роботи працівників саме через приналежність до певної релігійної організації, особливо так званих «сектантських» (протестантського спрямування). Так, 9 березня 1950 р. було звільнено в Червоноармійському районі з роботи З. Струк. У поясненні зазначалося – «у зв'язку із розпорядженням партії віруючим роботи немає», хоча офіційних документів із таким формулюванням видано не було [4, арк. 66, 69].

Абсурдними виглядали деякі випадки колективного утиску через релігійні переконання. У с. Берестя Дубровицького району 8 червня 1950 р. голова облвиконкому Рівненської області вимагав всіх віруючих покинути село, нібито через їхню релігійну агітацію [4, арк. 54].

Порушення законодавства про свободу віросповідання з боку працівників місцевих органів влади здійснювались також через особисті мотиви. Наприклад, у травні 1948 р. настоятель Вольської православної громади Камінь-Каширського району М. Роздяловський подав волинському уповноваженому заяву, в якій описав антицерковні дії місцевого голови. Голова М. Гурай 18 квітня 1948 р. з'явився у нетверезому стані на богослужіння у приписну церкву с. Гута Кам'янська. Уповноважений дозволив собі зайти в храм у головному уборі, насміятися з священика, перекивляти його. Виходячи з церкви, О. Шевчук запалив цигарку. «Цим вчинком, – писав М. Роздяловський, – образивши святиню і релігійні почуття народу, тов. Шевчук не обмежився, а вирішив викинути більш ефективну штуку. Під час здійснення релігійного обряду на одній із могилок тов. Шевчук у п'яному вигляді вискочив з криком і безпощадною руганиною на могилу, над якою здійснювався обряд, зірвав з хреста вінок, кинув його у сторону віруючих, розхитав хрест, висмикнув його і викинув у бік, став шалено топтати могилу, криючи матом мене і всіх присутніх» [6, с. 65].

Схожий випадок стався 5 лютого 1949 р. у с. Бараньє Червоноармійського району, коли уповноважений райвиконкому з виконання державної позики Г. Савін на підпитку прийшов на скликані ним же збори громади, влаштував скандал, побив пресвітера місцевої громади ЄХБ М. Будського та забрав його на допит у район. Прибувши опівночі до Червоноармійська, уповноважений звелів вертатися пресвітеру в село пішки [4, арк. 33].

Таким чином, місцеві органи радянської та партійної влади значною мірою визначали становище християнських конфесій у Волинській та Рівненській області. Через брак освіти, культури, ідеологічну заангажованість реалізація релігійної політики на місцях здійснювалась грубими методами. Засобами тиску, залякування, шантажу службовці місцевого рівня досягали вирішення економічних, соціальних проблем регіону за рахунок матеріального чи морального благополуччя віруючих. Не зважаючи на те, що такі дії суперечили загальнодержавному плану атеїзації суспільства, конкретних заходів із запобігання порушення законодавства у сфері релігії місцевими органами влади керівництвом держави прийнято не було.

Список використаних джерел:

1. Білоус Е. Основні джерела поповнення управлінських кадрів західноукраїнських областей у 1944-1945 рр. [Електронний ресурс] / Е. Білоус. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/8179/1/%D0%A3%D0%94%D0%A2.pdf>
2. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 11, спр. 56, 68 арк.
3. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 11, спр. 73, 171 арк.
4. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 12, спр. 4, 130 арк.
5. Мазурок, В. Суспільно-політичні процеси на Волині на завершальному етапі Другої світової війни [Текст] / В. Мазурок // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Ювілейний випуск, присвячений 70-ти річчю Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : О. Зень, 2010. – С. 232–235.
6. Милусь, В. І. Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках ХХ століття [Текст]: монографія / В. І. Милусь ; Інститут історії України НАН України ; Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волинянин, 2008. – 228 с.
7. Пашенко, В. Православ'я в новітній історії України [Текст] / В. Пашенко. – Частина друга. – Полтава : Вид-во «Полтава», 2001. – 736 с.
8. Реабілітовані історією: у 27 томах [Текст] / За ред. П. Т. Тронько. – Рівненська область / За ред. В. М. Королюк, Ю. М. Торкуно, А. А. Жив'юк та ін. – Книга 2. – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – 612 с.

9. Стародубець, Г. М. Особливості формування партійно-радянської еліти західних областей України в 1944–1945 роках / Г. М. Стародубець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць. – Випуск 14. – Вінниця, 2008. – С. 255–260.

10. Стародубець Г. М. Партійна номенклатура Волинської області в 1944-1945 роках [Електронний ресурс] / Г. М. Стародубець. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/8990/1/%D0%93.%D0%9C.%20%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf>

11. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 2, спр. 50, 120 арк.

12. Швець, Л. Про деякі форми антицерковної боротьби місцевих органів влади в середині 1940-х рр. [Текст] / Л. Швець // Історія релігій в Україні : науковий щорічник / За ред. Т. Вишневської. – Книга 1. – Львів : Логос, 2009. – С. 969–974.